

REINOUT RUTTE MET MEDEWERKING VAN EVERHARD KORTHALS ALTES, YVONNE VAN MIL EN PIETER VAN DER WEELE

HISTORISCHE ATLAS VAN NEDERLAND HOE ONS LAND IN 2000 JAAR IS INGERICHT

Bussum (Thoth), 2023, 160 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789068688603, € 34,95

‘Natuurlijk is het van belang dat landschappen worden beschermd [...] maar het gegeven dat het in cultuur gebrachte landschappen betreft, zou meer aandacht mogen krijgen.’ Zo vat Reinout Rutte zelf de rode draad samen in deze *Historische Atlas van Nederland*. Nederland is mensenwerk, en elke lijn in het landschap vertelt een uniek verhaal over de ontstaansgeschiedenis en de inrichting van het land. Je kunt Nederland dus niet opdelen in natuur- en cultuurlandschappen, en ook niet in stad en platteland. Denk daarom twee keer na vooraleer een volgende ruilverkaveling, vinex-wijk, spoorwegbundel of nieuwe wildernis weer een stukje landschap vernietigt. Deze historische atlas brengt niet alleen een klassiek overzicht van de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland in de voorbije tweeduizend jaar, maar bevat ook een inhoudelijke boodschap die als muziek in de oren zou moeten klinken van zowel liefhebbers van landschappen, architectuur en historische kaarten als planologen en ruimtelijke ontwikkelaars.

De atlas volgt enerzijds het bekende format van de historische stedenatlassen die uitgeverij Thoth al geruime tijd op de markt brengt: 35 korte chronologisch geordende hoofdstukken, opgebouwd rond één grote basiskaart en rijk geïllustreerd met historisch en nieuwe kaartmateriaal, foto's, schilderijen, prenten en tekeningen. Anderzijds brengt deze atlas ook duidelijke variatie in het format, en niet alleen doordat het in dit geval niet gaat om één stad, maar om het hele land. In vijf afzonderlijke katernen wordt de ontwikkeling van de weergave van het landschap in de kunst geschetst en zien we de 'canonieke' visie op het Nederlandse

landschap ontstaan: de strakke lijnen van het polderlandschap en de geplande steden, de economische bedrijvigheid, de imposante wolkenpartijen... Origineel zijn ook de drie fietstochten die in het boek zijn opgenomen. Fietsend over polderdijken of langs de rand van heuvelruggen krijg je niet alleen zicht op, maar ook inzicht in het landschap, zo stelt de auteur terecht. Met de verwondering van de reiziger, ontdekt en ontleedt Rutte de vele bijzondere cultuurlandschappen die Nederland rijk is. Daar zijn klassiekers bij: de grote middeleeuwse veenontginningen, de droogmakerijen en buitenplaatsen van de Gouden Eeuw, de Zuiderzeewerken of de kassen in de bollenstreek van het Westland. Maar ook moeilijker te lezen of banalere landschappen krijgen ruim aandacht: de kleine ontginningen in het middeleeuwse rivierengebied of op het zand, de ruilverkavelingen en de autowegen. Het dichte netwerk van autosnelwegen, zo merkt de auteur op, heeft er paradoxaal genoeg voor gezorgd dat de oude en cultuurhistorisch interessante wegen vaak autoluw en fietsvriendelijk zijn. Niet elk landschap in Nederland is cultuurhistorisch even interessant. Niet zozeer de ouderdom of de schoonheid van het landschap speelt daarbij een rol, maar wel de leesbaarheid van de vele lagen waaruit een landschap is opgebouwd. Rutte deinst er niet voor terug om de lezer te waarschuwen voor de saaiheid en schraalheid van pakweg de Gelderse Vallei tussen Barneveld en Harskamp, met zijn recente ontginningen en naoorlogse boerderijen. Ook de modernistische architectuur moet het vaak ontgelden, omdat die, net als de industriële landbouw, de leesbaarheid van het landschap tenietdoet.

Vanzelfsprekend is ook de stad prominent aanwezig in zowel dit boek als het Nederlandse landschap. Rutte heeft eerder uitgebreid gepubliceerd over stadsvorming en stadsontwikkeling en put rijkelijk uit die publicaties om de opeenvolgende 'golven' van verstedelijking te illustreren. Onder meer de dynamiek van de stadsuitbreidingen van de late middeleeuwen tot de Gouden Eeuw brengt Rutte helder in beeld door een combinatie van een algemene synthesekaart voor Nederland, vergelijkende stadsplattegronden voor een selectie van steden, en een aantal krachtige historische beelden.

Erg overtuigend vind ik de vele reconstructiekaarten en schema's die de dynamiek van de landschapsontginning tot leven brengen: de lezer leert hoe de landschapsinversie langs rivieren tot stand kwam, of de bodeminklinking door de drainage van het veen. Ook mooi zijn de analyses waarbij door de confrontatie van historische kaarten uit verschillende periodes de verandering en continuïteit van het landschap duidelijk worden. Het komt er dan op aan om de juiste voorbeelden te kiezen: de spectaculaire transformatie van de oude duinen en strandwallen tussen Hillegom en Keukenhof kun je bijzonder helder aantonen door simpelweg de topografische kaarten van 1850 en vandaag naast elkaar te leggen. Om dat te kunnen doen, moeten de kaarten natuurlijk wel identiek worden uitgesneden en dat is niet altijd het geval. Bijvoorbeeld in de reeks van vier kaarten van de Veenkoloniën in Oost-Groningen of van de veenontginningen bij Rijnsaterwoude zijn de kaarten net anders uitgesneden. Daardoor ontstaat verwarring voor wie de lijnen in het landschap wil vergelijken. Een historische atlas staat of valt bij de kwaliteit van de kaartredactie. Die is in deze reeks van hoge kwaliteit, maar toch zijn er altijd punten van verbetering mogelijk. Neem nu de katernen met de fietsroutes: zowel de fietsroute zelf als de aangebrachte nummering en pijltjes zijn voor mij niet duidelijk te lezen – al moet ik daarbij zeggen dat ik tot de grote groep mannen met rood-groen kleurenblindheid behoor. Bij de reconstructiekaarten is soms enige uitleg nodig over de bronnen waarop deze kaarten zijn gebaseerd; bij een grote kaart met buitenplaatsen in het 'westen van Nederland' rond 1700 moet de lezer in de illustratieverantwoording achteraan op zoek naar de publicatie waarop deze kaart is gebaseerd. Dat blijkt een artikel van Gerdy Verschuure uit 2013 te zijn, geplot op een achtergrond van een vereenvoudigde bodemkaart uit een werk van Guus Borger. Die beknopte herkomstinformatie is nodig om het kaartbeeld goed

te kunnen interpreteren. Tot slot zou ook het nadrukkelijker situeren van de behandelde voorbeelden op de grote kaart aan het begin van elk hoofdstuk de lectuur vergemakkelijken. Niet elke lezer weet de Vinkeveense Plassen feilloos te situeren op een kaart met de turfwinninglandschappen in het westen van Nederland.

Inhoudelijk brengt de *Historische Atlas van Nederland* twee onderzoekstradities heel mooi samen: enerzijds de ontginnings- of nederzettingsgeschiedenis (de *genetische Siedlungsforschung* met een prachtige Duitse term), anderzijds de geschiedenis van stedenbouw en architectuur. Dat is een absolute meerwaarde; al te vaak wordt het stedelijk landschap volkomen los van de rurale omgeving behandeld, terwijl deze onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Voor de rurale ruimte wordt vertrokken vanuit een typologie in tien 'cultuurlandschappen', die grotendeels de klassieke landschapstypologieën volgt, zij het met meer focus op de ontginningsgeschiedenis. Het bedijkte kustgebied wordt zo onderverdeeld in 'kleinschalige klei-ontginningen' uit de middeleeuwen, en 'grote bedijkingen' vanaf de vroegmoderne tijd. De schaal van de landschapsinrichting is inderdaad verschillend, maar het gaat in essentie in beide gevallen om bedijkingen. Volgens Rutte is 'coördinatie van bovenaf' een belangrijk onderscheidend kenmerk: onregelmatige landschapsvormen zouden wijzen op een bottom-up-dynamiek, terwijl systematiek en rechtlijnigheid eerder wijzen op een sturende ingreep van bovenaf. Dat was ongetwijfeld vaak het geval, maar niet altijd. Voor zowel de kust- als de zandgebieden is het evengoed mogelijk dat samenwerkende boerengemeenschappen een heel systematisch ontginningslandschap tot stand konden brengen, zonder coördinatie door graaf, bisschop, heer of abdijs.

Samengevat heeft Reinout Rutte met zijn coauteurs een mooie en vooral nuttige atlas gecreëerd die inzicht verschaft in hoe het Nederlandse landschap tot stand is gekomen. Ook voor docenten en studenten landschapsgeschiedenis, geografie of ruimtelijke planning wordt dit een bijzonder bruikbaar boek. Nu maar hopen dat de boodschap wordt opgepikt en dat de ongemeen boeiende geschiedenis van het cultuurlandschap duidelijker in de ruimtelijke ontwikkeling wordt meegenomen – vooraleer iemand op het idee komt om van de Vinkeveense Plassen nieuwe Oostvaardersplassen te maken.

TIM SOENS